

Latin Amerika'da Solun Yükselişinin Siyasal Sisteme Etkileri

Sonay Bayramoğlu Özüğurlu*

Özet

Bu çalışmanın konusu, Latin Amerika'da 2000'li yılların başından itibaren sol yönetimlerin iktidara gelmesiyle yükselen sol dalganın siyasal sistemler üzerindeki etkileridir. Eleştirel literatür değerlendirmesine dayalı gerçekleşen bu çalışmada "Pembe Dalga" olarak da adlandırılan sol-kanat yönetimler boyunca Latin Amerika ülkelerinin siyasal sistemlerinde meydana gelen değişiklikler, hükümet sistemleri, parti sistemleri ve seçim sistemleri temelinde irdelenmiştir. Örgütlü, kitlesel, militan eylemlilik ile seçim başarısı arasındaki güçlü ilişki sol dalganın Latin Amerika'daki toplumsal dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu ilişkinin varlığı bir yandan sol dalgayı kalıcı kılarken diğer yandan da "pembe" rengin "kızılılaşmasını" ertelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Latin Amerika, Sol Hükümetler, "Pembe Dalga", radikal demokrasi, siyasal sistem.

Effects of Left-Wing Uprising on Political Systems in Latin America

Abstract

My aim is to grasp political effects of left-wing governments, which started to take political power in the early 2000s in Latin American political systems. This study, based on the critical evaluation of the literature, takes quite drastic and comprehensive changes of Latin American politics into consideration by focusing on three interrelated dimensions: governments systems, political systems and electoral systems. Leftist wave of Latin America, called as "pink tide", was fabricated on the close relationship between electoral successes and class based actions of organized, militant and massive politics. This paper suggests that while on the one hand close ties of those factors might become the social roots of persistency for the left-wing wave in Latin America, they may postpone the transformation of "pink tide" into the "red" one on the other.

Keywords: Latin America, Left-wing government, pink tide, radical democracy, political system.

* Gazi Üniversitesi Tapu Kadastro Meslek Yüksek Okulu, e-mail: sonaybayramoglu@yahoo.com.

Giriş

Birçok Latin Amerika ülkesinde kendilerini sosyalist olarak tanımlayan liderler ve partileri 2000'lerin başından itibaren iktidara geliyorlar. Bu süreci irdeleyen çalışmalarda kıtanın yönünü sola çeviren bu siyasal dalga “pembe” ile anılıyor. Latin Amerika’da son 10 yılda belirginlik kazandığı şekliyle yeni bir “pembe dalga” dönemi başlamış bulunuyor. Hugo Chávez Venezüella’da 1999’da, Ricardo Lagos Şili’de 2000’de, Luiz Ignacio Lula da Silva Brezilya’da 2002’de, Peronist Nestor Kirchner Arjantin’de 2003 yılında, Tabaré Vazquez Uruguay’da 2004 yılında seçim başarısına ulaştılar. 2005 yılında *Cocalero* lideri Evo Morales’in Boliviya’da başkanlık seçimlerini doludizgin kazanması Latin Amerika’da solcu hükümetlerin hâkimiyetini doğurdu. “Pembe Dalga” ya da “sola dönüş” gibi terimlerle anılan bu olgu Tablo.1’de görüldüğü gibi kalıcı bir karakter de kazanmaya başlamıştır. Zira Şili haricindeki solcu başkanlar yönetimde kalmayı sürdürmektedirler.

Tablo.1: Latin Amerika’da sol yönetimler

2011	Arjantin (Fernandez)	Peru (Ollanta Humala)			
2010	Brezilya (Dilma Rousseff)				
2009	El Salvador (Mauricio Funes)	Ekvador (Correa)	Uruguay (José Mujica)	Boliviya (Eva Morales)	
2008	Paraguay (Fernando Lugo)				
2007	Arjantin (Cristina Fernández)				
2006	Ekvador (Rafael Correa)	Nikaragua (Daniel Ortega)	Venezüella (Chávez)	Şili (Michelle Bachelet)	
2005	Boliviya (Evo Morales)				
2005 öncesi	Venezüella (Hugo Chávez 1998)	Şili (Ricardo Lagos 1999)	Brezilya (Luiz Ignácio Lula da Silva, 2002)	Arjantin (Néstor Kirchner 2003)	Uruguay (Tabaré Vázquez 2004)

Latin Amerika'daki sol yönetimler ortak bir program ve politika setine sahip olmamakla birlikte birbirine benzer sorunlara sahip yönetimler olarak halkın talepleri doğrultusunda yeni bir sol yöntem ve yol bulmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan yukarıdaki tabloda anılan ülkeler arasında Hugo Chávez (Venezuela), Evo Morales (Bolivya) ve Rafael Correa (Ekvador) yönetimlerinin daha türdeş politikalara sahip oldukları söylenebilir.

Bu çalışma Latin Amerika'da solun yükselişi olgusunun siyasal sistemlerdeki izdüşümlerini kavramayı ve karşılaştırmalı olarak çözümlemeyi konu almaktadır. Bu amaçla önce Latin Amerika'da solun hakimiyetinin kısa bir portresi ortaya konacaktır.

Solun Yükselişine Panoramik Bakış

Latin Amerika'ya merkez sol yönetimler (Arjantin, Brezilya ve Uruguay) ile birlikte sosyal demokrat, sosyalist ve halkçı deneyimler hakimdir. Sosyalist, merkez sol ve sosyal demokrat olarak üç siyasal yönelimin belirlediği Latin Amerika'da sol yönetimler sınıflar-arası bağları kuran hareketleri, ticari ve teknolojik tabanı itibarıyla farklılaşmış ekonomileri ve radikalizmi yatıştıran politikaları temel almışlardır.

Latin Amerika'daki liderlere ve politikalarına yönelik olarak farklı tanımlamalar sürüp gitmektedir. Kimi zaman Chávez, Morales ve Correa yönetimleri “popülist solculuk”la suçlanır. Kimi zaman Luiz Ignácio da Silva (Lula) yönetimi “iyi solcu” olarak kutsanır, ya da tümü birden “yeni bir sosyalizmin” kurucuları olarak anılır. Sol dalğının adı konusunda da farklılıklar söz konusudur: “21. Yüzyıl sosyalizmi” diyenler çoğunluktadır; “Beşinci Enternasyonal” diyenler de vardır.¹

Latin Amerika'da sol yönetimlerin ortak özelliklerinin başında toplumsal katılıma yaptıkları vurgu gelir. Liberal demokrasi karşısında radikal demokrasiyi tercih etmeleri ve ulusal sembollere sarılarak yeni bir birliğe vurgu yapmaları paylaştıkları ortak özelliklerin diğer önemli başlıklarındandır.

Yeni sol yönetimlerin içinde olduğu koalisyonların toplumsal temelleri dikkat çekicidir. Yoksullara, yerlilere ve işçi sınıfına ek olarak kentli orta sınıf öncü bir rol oynamaktadır. Bunların içinde geçmişte aşırı sağ destekleyen gruplar dahi mevcuttur. Sol ve orta sınıf arasındaki bağın kökenleri neoliberalizmin yeni orta

1 Castañeda ve Morales (2008)'den aktaran Steve Ellner (2011a). “The Distinguishing Features of Latin America's New Left in Power: The Chávez, Morales, and Correa Governments”, *Latin American Perspectives*, Issue 182, Vol. 39, No.1. Bunların dışında eşitlikçi toplum düşüncesini temel alan ve Marksist sol, popülist sol ve sosyal demokrat sol ayrımını benimseyen farklı sınıflandırmalar da vardır.

sınıfı yoksullaştırıcı etkilerinde bulunabilir; öyle ki özellikle kamu sektöründeki alt orta sınıf mensupları derin bir yoksullaştırma programına tabi tutulup –deyim yerindeyse- sadakaya muhtaç hale getirilmiştir. 1990’ların sonu itibariyle özel sektörde de birçok orta sınıf mensubu işveren ve küçük işyeri sahibi borç artışı- gelir düşüşü sarmalıyla birlikte kendilerini büyük bir ekonomik belirsizliğin içinde bulmuşlardır. Kentli işçi sınıfı ile birlikte orta sınıf mensupları da ani iş kayıpları ve ücret kesintileri ile çok kırılgan bir duruma düşmüştür. Bir kamu hizmeti olarak sağlık ve eğitimdeki gerilemenin faturasını da yine aynı gruplar ağır bir şekilde ödemiştir. Özetle “orta sınıfların proleterleşmesi” olgusu Latin Amerika’nın 1990’lı yıllarına damgasını vuran eğilimlerden biri olmuştur.

Orta sınıfın yoksullaşması ve proleterleşmesi olgusu yeni bir toplumsal kategoriye ortaya çıkarmıştır: “Yeni yoksul”. Geleneksel işçi sınıfı, kent yoksulları ve “yeni yoksullar” Latin Amerika’da 1990’ların sonlarından başlayarak bugünlere uzanan sol dalganın yaslandığı toplumsal sınıf temelini de oluşturur. Sözü edilen sınıf ittifakına sonradan dahil olan “orta sınıf” yoksulları ile siyasal denge sol dalga lehine bozulmuş ve ardı ardına gelen seçim başarılarıyla sol-sosyalist akımlar iktidar olmuştur. Böylece orta sınıf yoksulluğu sorununun çözümü üzerinde de kafa yorulmaya başlanmıştır.²

Şu husus nettir ki Latin Amerika’daki tüm sol yönetimler kapitalist yoldan kalkınmanın –en azından neoliberal biçimini- değiştirmek istemektedirler. Harvey’in “mülksüzleştirme yoluyla birikim” adını verdiği kalkınma paradigması yerine “eşitlikçi büyüme” adı verilen bir model dillendirilmektedir. Bu bakımdan sol yönetimler önlerine bazı görevler de koymuşlardır. Bu çerçevede ekonominin yeniden inşasına girişilirken yeni ve daha dinamik ekonomilerin oluşturulması kadar eşitlikçi bir ekonomik modelin de oluşturulması denemektedir. Latin Amerika’daki sol yönelimin iktisat politikalarındaki tezahürü konusu taşıdığı öneme karşın elinizdeki çalışmanın ne odağında ne de temaları içindedir.³ Öte yandan, devlet ve piyasa arasındaki ayarlamaların yönetimdeki farklı koalisyon gruplarının ihtiyaçlarına göre nasıl düzenleneceği ve gelir bölüşümü gibi hususlarda nasıl bir rota izleneceği belirsizliğini de korumaktadır.⁴ Bu konuda Arjantin’de Cristina Fernandez de Kirchner ve Bolivya’da Morales’in

2 Jean Grugel, (2009). “Basta de Realidades, Queremos Promesas! Democracy after the Washington Consensus”, ed. J. Grugel ve P.Riggiozzi) *Governance after Neoliberalism in Latin America*, New York: Pallgrave.

3 Bu çalışmanın odağında Latin Amerika’daki sol yönetimlerin iktisadi kalkınma programları değil siyasi rejim düzleminde giriştikleri değişiklikler yer almaktadır. Her iki alan arasındaki güçlü bağların varlığı kuşkusuz yadsınamaz; tam da bu nedenle Latin Amerika’da siyasal ve iktisadi düzlemde gerçekleşen dönüşümler daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olarak araştırma gündemimizdeki yerini korumaktadır.

4 Grugel, 2009, a.y.

“ulusal kapitalizmi” inşa etme fikrini benimsedikleri ve bunu sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bugüne kadar hiçbir sol yönetimin yerli sermaye gruplarını tümüyle karşıya almadıkları da not edilmelidir. Örneğin 2008 yılında Arjantin’li toprak sahipleriyle sert ve örseleyici bir mücadeleden sonra Christina Fernández vergi reformunu gündemden düşürmek durumunda kalmıştır. Morales’in giriştiği anayasa reformuna karşı bölgesel direnişlerin birçoğu ihracat temelli gruplardan gelmiş, bu direnişler karşısında Morales yönetimi son derece dikkatli bir retorik kullanmak durumunda kalmıştır.⁵

Latin Amerika’da yükselen sol yönetimlerin en önemli gücü karşıt ayaklanma ya da askeri darbe girişimlerine karşı sol iktidarların varlığını güvenceye alan bir kitlesel hareketliliğe sahip olmalarıdır. 2008’de Bolivya Sağı Başkan Morales’e karşı ülkeyi istikrarsızlaştırma denemesine giriştiğinde köylüler ve maden işçileri, *Sucre* kentinde paramiliter birlikler tarafından tehdit edilmelerine rağmen Kurucu Millet Meclisi için bir araya geldiler ve Morales’e destek verdiler. 30 Eylül 2010 günü Başkan Correa’yı kaçırarak darbecilerin askeri güç yığılmasına karşın binlerce Ekvadorlu sokakları işgal etti ve sokak işgalini kesintisiz sürdürebildiler.⁶ Vatandaşların taleplerinin karşılanması ve Amerikan karşıtlığı duygusunun yükselmesi Latin Amerika’da solcu yükselişin ana göstergesi olmuştur. Bu çerçevede Latin Amerika’da siyasal sistemin solcu başkanlardan ziyade tabandan gelen taleplerle biçimlendiği ileri sürülebilir.

Genel panoramik sunumdan sonra Latin Amerika’daki sol dalganın siyaset düzlemindeki çözümlemesine geçilebilir. Bu çalışma üç başlık altında gerçekleştirilmiştir. İlk olarak sol-kanat yönetimlerin hedefledikleri ve gerçekleştirmeye kalkıştıkları siyasal sistem ele alınacaktır. Bu konuda öncü bir profil sergileyen üç ülkenin, Venezüella, Bolivya ve Ekvador’un sol yönetim deneyimlerine Steve Ellner’in “radikal demokrasi” kavramsallaştırması ışığında bakılacaktır.⁷ İzleyen iki bölümün ilkinde siyasi partiler sistemindeki dönüşüme ikincisinde ise seçim yasasını da içerir tarzda bütünlüklü siyasal dönüşüme bakılacaktır.

Yeni Sosyalizmin Örnekleri: Venezüella, Bolivya ve Ekvador’da sol Yönetimler ve Radikal Demokrasi

İlk olarak Latin Amerika’da sol yönetimlerin yerli, işçi, kadın ve siyah

5 Grugel, 2009, a.g.e.

6 L. Karren Remmer, (2011). “The Rise of Leftist- Populist Governance in Latin America: The Roots of Electoral Change”, *Comparative Political Studies*, December 8, 2011 online yayın, doi:10.1177/0010414011428595, 1-26; Radikal, 2 Ekim 2010, <http://haber.sol.org.tr> (6 Ekim 2010).

7 Steve Ellner, (2011a).

vatandaşların da katılımını sağlayan bir siyasal sistemi kurmaya niyetli olduklarını söylemekle başlamak gerekir. Yerli ve yoksul halk desteği siyasal seçimlerin içeriğini, coşkusu ve katılımını değiştirmiştir. Venezüella, Bolivya ve Ekvador'da seçimler kıyasıya bir mücadele içerisinde geçen önseçimlerle ve büyük bir coşkuyla meydana gelmektedir. Sol yönetimler döneminde geri çağırma oylamaları, ulusal referandumlar ve değişen anayasaların halk tarafından sevinçle sahiplenilmesi siyasal yönetimle halk arasında kurulan bağı göstermesi bakımından önemlidir.⁸ Öyle ki başkanları iktidardan düşürülmeye çalışılan Ekvador ve Bolivya'da halkın da ayaklanması sayesinde bu girişimler başarıya ulaşmamıştır.⁹

Latin Amerika ülkelerinde sol yönetimler emekçi sınıflara dayalı halk hareketlerinin seçim süreçlerini de yığınsal olarak etkilemeye başlamasıyla iktidara gelmiş, seçim başarılarını izleyen ikinci seçimlerde de genellikle oylarını arttırarak yollarına devam etmişlerdir.¹⁰ Çoğunluğun ezici desteği üç sol-kanat yönetimin de radikal reformlara girişmelerini kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

Bolivya, Venezüella ve Ekvador'daki sol-kanat yönetimler “radikal demokrasiyi” savunur.¹¹ Liberal demokrasinin temel kabullerinin çoğunu reddeden bu üçlü, doğrudan katılıma ve toplumsal birliğe vurgu yapan bir demokrasi anlayışını benimser. Bireysel ve sosyal haklar arasında bir denge kurmaya çalışır. Bu ikisi arasındaki fark somut olarak şöyle ifade edilebilir: Radikal demokrasi çoğunluk kuralını savunur. Karar almada en azından yüzde 50'lik bir oy oranını gerekli görür.¹² Liberal demokraside ise azınlık haklarının savunusu temel alınır. Halkçı hareketler ve katılım mekanizmalarının genişletilmesi radikal demokrasiyi benimseyen benzer özelliklere sahip üç başkanın siyasal olarak varlığını sürdürmesine de olanak tanımaktadır. Ekvador'da yerli halk örgütü **CONAIE** (*Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador*) ve diğer toplumsal hareketlerin desteğiyle Correa 2006 yılında ikinci turda başarılı olmuştur.¹³ Venezüella'da 2002 yılında ordunun Chávez'e yönelik darbesinde, 13 Nisan 2002

8 Örneğin, seçime katılma oranlarında artış bu çerçevede değerlendirilebilir. <http://www.electionguide.org/election.php?ID=1062> (Erişim tarihi: 20 Mart 2012).

9 Rodrigo Uprimny, (2011). “The Recent Transformation of Constitutional Law in Latin America: Trends and Challenge”, *Texas Law Review*, Vol. 89: 7.

10 Nisan 2000 ayında, yeni Anayasa ile seçime giren Venezüella başkanı Chávez oyların % 59,76'sını alırken, 2006 yılı başkanlık seçimlerinde, oy oranını % 62,87'ye yükseltmiştir. Benzer şekilde Bolivya Başkanı Morales 2009 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde oy oranını % 53'den % 64'e yükseltmiştir.

11 Ellner, a.g.e., s.3

12 Ellner, a.g.e., s.4.

13 Duroyen Fertl, (2007). “Ekvador'lular radikal değişimi seçti”, www.latinbilgi.net (Erişim tarihi: 10 Nisan 2012) <http://haber.sol.org.tr/dunyadan/ekvador-da-darbe-girisimi-haberi-33951>.

günü kitleler halinde yoksulların desteği darbenin başarısızlığa uğramasına ve Chávez'in geri dönüşüne olanak sağlamıştır.¹⁴

Üç ülke ile sınırlı olmayacak şekilde Latin Amerika'daki sol-kanat yönetimleri ortaklaştıran özellik Washington Konsensüsüne karşı olmalarıdır. Venezüella'da Hugo Chávez, Bolivya'da Evo Morales, Arjantin'de Nestor Kirchner ve ardından eşi Christina Fernández Kirchner, Brezilya'da Luíz Ignácio Lula da Silva, Ekvador'da Rafael Correa ve Şili'de Michelle Bachelet, neoliberalizmin yıkıcı etkisine kesin ve açık bir karşı duruşla peş peşe iktidara gelmişlerdir. Halk sınıflarının seçimleri de belirleyen eylemli desteğinin ana dinamiklerinden biri de bu olgudur. Bu liderler neoliberalizm karşısına ulusal kalkınmacılık programıyla çıkmışlardır.¹⁵

Radikal demokrasinin ülkelerde aldığı biçimler farklı ideolojilerle eklemlenmektedir. Venezüella'da Chávez; sosyalizm, yeni-anayasacılık ve radikal demokrasinin bileşiminden meydana gelen ve içeriği pek de net olmayan Bolivarcı ideolojiye dayanarak daha katılımcı bir cumhuriyet önermiştir. Önerinin, Bolivarcılığın çerçevesini oluşturan şu temel ilkelere yaslandığı söylenebilir: Ekonomik ve siyasi bağımsızlık (anti-emperyalizm), tabandan siyasal katılım ve halkoyları (katılımcı demokrasi), kendine yeten ekonomi, yurtsever ulusal bilinci yaratmak, ülkenin kaynaklarını adil dağıtmak, yolsuzluğu önlemek. Bolivarcı ideoloji Chávez'in dilinde tümüyle antikapitalist ve anti-emperyalist bir retoriğe bürünmüştür.¹⁶ Öte yandan Chávez, yönetimde bir takım muhafazakar makroekonomik politikaları uygulamaya devam ederken aynı zamanda da *oligarklara* karşı sözlü saldırılarını sürdürmekten geri kalmamıştır.¹⁷ Chávez'in makro ekonomide kapitalist yoldan devletçi, kalkınmacı büyüme hattına mı yoksa sosyalizme mi yöneleceği konusunda tartışma devam etmektedir. Son zamanlarda ağırlık kazanan görüş Chavezci siyasetin eski refah devleti modeline benzer bir yön tercih ettiği şeklindedir.¹⁸

14 "Dönüşü muhteşem oldu", <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/04/14/112451.asp> (erişim tarihi: 10 Nisan 2012).

15 Aylin Topal, (2009). "Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.41 (Ekim).

16 Soner Torlak, (2008). "Bolivarcı Devrim'in ideolojik referansları: Bolivarcılık ve Chavezizm", 16 Mayıs 2008 <http://www.latinbilgi.net/> (Erişim tarihi: 15 Mart 2012).

17 Chávez, 2000 yılında piyasaların destekleyebileceği bir aday değildi ancak borsadaki hisse sahipleri bu konuda onun retoriği ile politikalarını ayırmanın gerektiğini düşünüyorlardı Anthony P. Spanakos ve Lucio R. Renno (2009). "Speak Clearly and Carry a Big Stock of Dollar Reserves: Sovereign Risk, Ideology, and Presidential Elections in Argentina, Brazil and Venezuela", *Comparative Political Studies*, 42: 1292. Ayrıca bkz.(Topal, 2009: 134).

18 Ellner, 2011a ve Ellner, Steve (2011b). "Venezuela's Social-Based Democratic Model: Innovations and Limitations" *Journal of Latin American Studies*, (Vol 43), s. 421-449.

Latin Amerika'da sol yönetimler hükümet sistemlerinde değişikliğe gidememişlerdir. Hatta eski kurumlara karşı güçlendirilmiş bir başkanlık sistemi ile mücadele ettikleri dahi söylenebilir.¹⁹ Sol yönetimlerin iktidara gelmesiyle başkanlık sistemini zayıflatan ya da Kongreyi başkan karşısında güçlendiren türden bir gelişme henüz yaşanmamıştır. Halen başkanlık sistemi başkanın ideolojik tutumu ve siyasal kimliğinin etkisiyle çerçevelenmiştir. Buna karşın sürekli bir mücadele ve demokratik bir coşkunun varlık nedeni eski egemen elitler karşısında ezilenlerin, sömürülenlerin ittifakına dayanan çok geniş bir bloğun kurulabilmiş olmasıdır. Latin Amerika'da demokrasiyi güçlendiren asıl faktör ezilenlerin mücadele bloğudur. Bu bloğun önemi Latin Amerika ülkelerindeki derin eşitsizliklerin yapısına bakıldığında ancak anlaşılabilir. Örneğin Bolivya'daki toprak dağılımına bakıldığında ülke topraklarının yüzde 90'ı nüfusun sadece yüzde 3'ünün elinde toplanmış durumdadır. Bolivya'da sağcı muhalefet lideri büyük toprak sahiplerinden biridir.²⁰

Hükümet sisteminde henüz bir değişiklik olmasa da yönetsel yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin başkanlık sistemiyle birlikte üniter bir yapıya sahip olan Bolivya'da yerel, bölgesel ve özerk yapıların güçlendirilmesi halk hareketlerinin yükselmesi ile elde edilebilmiştir. Morales, anayasa değişiklikleri ile daha güçlü yetki devri sağlamıştır. Latin Amerika başkanlık sisteminde önceki dönemlerde genellikle despotik ya da egemen parti sistemi nedeniyle başkan sadece merkezi hükümeti değil bölgesel idareleri de kontrolü altında tutabilme mekanizmalarını yaratmıştı²¹. Ancak sol yönetimlerle birlikte siyasal sistemdeki bu kontrol mekanizması değişmeye başlamıştır.

Bu yeni olgunun bölgesel yönetimleri güçlendirmesi, dolayısıyla da hükümet sistemi olarak başkanlık sistemini ve başkanın konumunu görece olarak zayıflatmasını ummak mümkündür. Başkanlık sisteminin zayıflaması

19 Ellner, a.g.e., Yürütme erkini güçlendiren Chávez, Morales ve Correa karizmatik lider tipinin de birer örneğidir. Latin Amerika'da yönetim sistemleri çok güçlü bir başkanlık sistemi ile yönetildikleri için geleneksel olarak da karizmatik lider tipine olanak sağlayan bir yapıya sahiptir.

20 Topraksızlara toprak dağıtma politikasının sonucu olarak Bolivya devlet başkanı Evo Morales 115 bin hektarlık tarıma elverişli toprağa el koydu. 115 bin hektarlık toprağın 21 bin hektarı sağcı muhalefet lideri Osvaldo Monasterio'ya ait. 115 bin hektarlık toprak dört *haciendas*'a (çok büyük tarım ve işletme yapılan çiftlik) el konulması sonucu kamulaştırıldı (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=8590) (Erişim tarihi: 10 Mart 2012).

21 Meksika'da başkan eyalet valilerini kendi atar. Eyaletler vergi gelirlerini büyük oranda merkezi bütçeden alırlar ve bunu belediyelere dağıtırlar. Bu da idari düzeyler arasında itaat sağlayan bir sistem oluşturur. Ayrıca birkaç ülke haricinde belediye başkanları uzun zaman yürütmenin başı tarafından atanırdı. *Bkz.* Andrew Nickson (2011). "Where is Local Government Going in Latin America? A Comparative Perspective", *Swedish International Centre for Local Democracy Working Paper*, No. 6.

Latin Amerika'nın ezilen halklarının lehine kurulacak temsil mekanizmalarının kurumsallaşmasıyla ancak gerçekten demokratik bir biçim alabilir. Eğer bu gerçekleşirse radikal demokrasi Latin Amerika'da kendine bir gelecek bulabilecektir.

Yerlilerin, işçilerin, kadınların yada Afrika kökenlilerin başarıları, mevcut siyasal çıkarlara bağlı olarak başkanın ve kabinesinin gündemini belirleme güçlerine bağlıdır. Bolivya'da başkanın yasama faaliyetleri üzerindeki ağırlığı ayrıcalıklıdır. Morales'in partisi kurucu mecliste çoğunluktur ve her iki mecliste de ezici bir üstünlüğe sahiptir. Sonuç olarak Morales'in partisi *Sosyalizme Yürüyüş Hareketi MAS (Movimiento al Socialismo)*, yerlilerle ilgili konularda bir yerli partisi olarak zaten yerli temsilini üstlense de yürütme organı ülke gündemini belirlemeyi sürdürmektedir. 2009 yılında referanduma sunulan Bolivya Anayasasından sonra, yasama faaliyetinde yerlilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış ve uygulamaya konulmuştur.²²

Correa'nın başkanlığı döneminde Ekvador'da yürütme gücünün önemi daha açık bir şekilde görülmüştür. Toplumsal hareketlerin ve Afro-Ekvadorluların liderleri Correa'nın koalisyonu *Alianza Pais*'i desteklemektedir. Yerlilerle ilgili yasaları gündeme getirmede bu liderlerin doğrudan etkileri bulunmaktadır.²³

Kolombiya'da yürütme yerliler veya Afro-Kolombiyalılarla ilgili her yasa tasarisına müdahil olmaktadır. 2010 yılında Yerli Diller Kanunu örneğinde görüleceği gibi bu öneri Kültür Bakanı tarafından getirilmiştir. 2011 yılında kabul edilen ayrımcılık karşıtı yasa doğrudan başkan Santos'un elinden çıkmıştır.

Özetle Venezüella, Bolivya ve Ekvador'da ortaya çıkan siyasal model, reel sosyalizm ve sosyal demokrat rejimlerle karşılaştırıldığında ayırt edici bir biçimde "benzersiz" bir model olarak doğmuştur. Bu rejimler olağanüstü katılımcı bir halk desteğine sahiptirler. Bu ülkelerdeki seçim demokrasisi ve parti rekabeti, reel sosyalizm deneyimlerinin yadsınması olarak da görülebilir. Ayrıca Sovyetler ve Çin deneyimleri ile kıyaslandığında da benzeri olmayan bir deneyim söz konusudur.

Parti Sisteminde Dönüşüm

Latin Amerika'da parti sistemi üzerine yapılan çalışmalarda genellikle popülizm, kayırmacılık vb ilişkiler yaygın olarak ele alınmaktadır. Son yıllarda, siyasal sistemle ilgili çalışmalarda önemli bir canlanma görülmektedir. Latin Amerika'da yoksulların, yerlilerin ve işçilerin desteği ile sol yönetimler iktidara geldikçe siyasal sistem demokratik kurumlarını hem yeniden yaratmakta hem

22 Agrawal ve arkadaşları, 2012, s.15.

23 Agrawal ve ark. 2012, s. 55-57

de her kurumun kendi sınırları görünür hale gelmektedir. Bu paradoksal olguyu en çarpıcı biçimiyle siyasal partilerdeki yansımada görmek mümkündür. İki partili bir sisteme sahip olan Guyana dışında tüm Latin Amerika ülkelerinde çok partili bir sistem görülmektedir. Sol-kanat yönetimlerin önemli bir bölümünde Arjantin’de, Peru’da, Bolivya’da, Ekvador’da, Brezilya’da, Uruguay’da seçimlere hareket, cephe ya da blok şeklinde girilmektedir. Solun yükselişinin siyasal örgütlenme üzerindeki en önemli katkısı, bu yeni örgütlenme biçimlerinde karşılık bulmaktadır. Bu örgütlenme biçimlerinin aynı zamanda kırılan bir yapı oluşturduğu da görülmektedir.

Sağ parti ve hareketlerin büyük çoğunluğu geleneksel elit tabakanın temsilcisi ve büyük toprak sahiplerinin desteğini alan partilerdir. Öyle ki sol-kanat hükümetlerin bugüne kadar toprak reformu programı ile işletilmeyen büyük toprak parçalarının kamulaştırılması politikaları çetin mücadeleleri gerektirmiş, son derece zorlu biçimlerde uygulanabilmiştir. Sol-kanat yönetimlere dönük saldırıların yoğunlaştığı konuların başında da toprak ve tarım sorunu gelmektedir. Ancak bölgede toprak dağılımındaki eşitsizlik mevcut boyutlarında kaldığı sürece sol-kanat yönetimlerin yönetsel başarıları sadece kendi dönemleri ile sınırlı kalabilir. Zira mülkiyet sistemindeki dönüşüm sol siyasal sistemlerin egemen sistem haline dönüşmesi ya da egemen sistem tarafından içerilmesi bakımından belirleyici bir konudur.

Sol hareketlerin Latin Amerika’da bölge siyaseti üzerindeki hâkimiyetlerinin en somut sonuçları yoksul halk ve yerlilerin siyasal yaşama katılımlarındaki muazzam artış ve yoğunlaşmada ortaya çıkmaktadır. Örnek olması bakımından Bolivya’ya bakılabilir: Bu ülkede *yerli* parlamenter oranı 1988-1993 döneminde %3, 1993-1997 döneminde %4, 2005-2009 döneminde %17 ve nihayet 2009-2014 döneminde %45’tir.²⁴ Bolivya’da tarihsel olarak gelir bölüşümündeki eşitsizliklerin etnik ve ırkçı bir bölünmeye denk geldiği düşünülürse yerli temsilinin anlamı daha açık hale gelecektir.

Sol ittifakların bölge ülkelerinde hâkim olmasının bir diğer sonucu yerlilerin toplumsal konumunda meydana gelen değişimlerdir. Bolivya’da 2009 yılında referandumla kabul edilen yeni anayasada, Bolivya’nın siyasal sisteminin adı “cumhuriyet” yerine “çokuluslu devlet” olarak değiştirilmiştir.²⁵ Anayasanın yerlilerin lehine olarak düzenlenen dil maddesi²⁶ ile yaşadıkları toprakların koruma

24 Agrawal ve ark., a.g.e., s. 17.

25 “Çokuluslu devlet” tanımı 2007 yılından sonra resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Anayasa değişikliği ise 2009 yılında gerçekleşmiştir.

26 2007 yılında Bolivya’nın kabul ettiği Birleşmiş Milletler’in Yerli Halkların Hakları Deklarasyonundan esinlenmiştir (Agrawal, a.g.e., s. 20).

altına alınmasıyla ilgili maddeler yerlilere siyasal olarak *halk* statüsü verilmesi anlamına gelmiştir. Bolivya’da 2010 yılında kabul edilen ırkçılık karşıtı yasa ve hukuksal sınırlamalarla ilgili yasalar, yerlilerin bölgelerini ve haklarını genişleten yasalardır.

Yerli ve yoksul halkın siyasal mobilizasyonunun sol-kanat hareketlerin yükselişinde önemli bir yere sahip olduğu daha önce belirtilmişti. Sol dalganın yükselişi olgusuna çoğunlukla sınıf temelli toplumsal hareketler zemininde değil de seçmen tutum ve davranışları zemininde bakıldığında neler söylenebilir? Ya da kısaca sol dalganın yükselişi seçmen davranışlarını etkilemiş midir? Latin Amerika’da solun dirilişinin seçim sistemini olduğu kadar seçmen tutum ve davranışlarını da belli düzeylerde değiştirmesi beklenir.

Latin Amerika’da siyasal tutum ve ideolojilerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında temsiliyetin genişlemesi ile birlikte demokrasinin niteliğinde önemli bir gelişmenin yaşandığı gözlenmektedir.²⁷ Solcu partiler seçmenler açısından yüksek düzeyde bir temsil olanağı sağlamaktadır. Kimi ülkelerde ise parti elitleri kendilerini gerçekten destekleyenlerin çıkarlarını doğrudan temsil etmektedir. Bu ülkelerdeki seçmenler kendi önceliklerini biliyorlar. Partiler de seçmenlerin önüne açıkça seçenekleri sunuyorlar ve karşılıklı ilişkiyi bu program çerçevesinde kuruyorlar. Bireysel düzeyde bölgede vatandaşların seçim sistemine ve temsil düzeyine yönelik algısı ve bağlantı kurma gücünün çok yüksek olduğu görülmektedir.²⁸ Diğer taraftan Şili ve Brezilya’da yönetimlerin halk hareketlerinden özerk kalmaya çalıştıkları gözlenmektedir.²⁹

Latin Amerika’da işçileşmenin yaygınlık kazanmadığı ve modern sınıai proletaryası oluşumunun sınırlı kaldığı coğrafyalarda siyasal kimlik oluşumu bakımından *etni*’nin önemi artmaktadır. Konuya ilişkin bir saha çalışmasında sağ ve sol ideolojiyi etkileyen faktörler arasında “etnik kimlik”in öne çıktığı ve etnisitenin siyasal tutumları anlamak için önemli bir bulgu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sözü edilen çalışmaya göre vatandaşlar kendilerini, *mestizo*,³⁰ *mulatto*³¹ ve *yerli* olarak tanımlamaktadırlar ve daha çok sol partilere destek verip solu temsil etmektedirler.³² Buna karşı Arjantin’de sol yönetimler sendikalara ve

27 P. Luna ve Juan E. Zeichmeister (2005). “A Study of Elite_Mass Congruence in Nine Countries, Political Representation in Latin America, *Comparative Political Studies*, Vol. 38, No. 4.

28 Luna ve Zechmeister, 2005, s. 413.

29 Jean Grugel, (2009). “Basta de Realidades, Queremos Promesas: Democracy after the Washington Consensus”, (ed. J. Grugel ve P.Riggirozzi) *Governance after Neoliberalism in Latin America* New York: Pallgrave.

30 *Mestizo*, yerli-İber karışımı kökene dayanan kişi.

31 *Mulatto* ise ebeveynlerden biri beyaz diğeri siyahi olanlara verilen isim.

32 Imke Harbes vd. (forthcoming 2013) “Attitude Variability among Latin American Publics: How Party System Structuration Affects Left/Right Ideology”, *Comparative Political Studies*.

Amerikan işçi sınıfına dayanmaktadır. Bu ülkede kimlik ve yerli politikası diğer Latin ülkelerinde olduğu kadar önem taşıyan bir konu değildir.³³

Bu noktada Latin Amerika’da sol partilerin temsiliyet düzeylerini nasıl olup da yüksek tutabildikleri üzerinde durulabilir. Şurası açık ki Latin Amerika solunun yükselişinde siyasal katılım mekanizmalarının yaratılması ve “marjinal sol” grupların da bu mekanizmada kapsanması tayin edici bir yere sahip olmuştur. Halkın bu geniş katılımı Latin Amerika yeni solun önemli dayanaklarından biridir. Diğer ikisi eşitlik ve toplumsal adalet vurgusudur.³⁴

Bolivya üzerine yapılan bir çalışmada, sola dönüşün, doğal bir katılımcı kurumsal değişime yol açıp açmadığı yerel katılım kalıplarını dönüştürüp dönüştürmediği sorgulanmıştır.³⁵ Bu çalışmaya göre, Evo Morales’in seçilmesi bir dönüm noktası olmuştur. “Pembe Dalga”, Morales’in seçilmesiyle birlikte “sola dönüş” halini almıştır. Henüz Evo Morales seçilmeden önce 1994 yılında Bolivya’da toprak üzerindeki devlet örgütlenmesi değişmeye başlamış, mali merkezsizleşme ve siyasal yetkiler belediyelere aktarılmış ve Bolivya’da belediye sayısı 117’den 315’e çıkarılmıştır. Morales başkan olduktan sonra kurumsal reformlarla kolektif yerli hakların (yasal çoğulculuk da dahil) tanınması hayata geçirilmiştir. Vatandaşların seçmen kayıtları ulusal biyometrik kayıt sistemi ile gerçekleştirilmiş, genel olarak toplulukların katılımını teşvik eden uygulamalara ağırlık verilmiştir. Demokrasiyi güçlendirmek için Kültürlerarası Kurum (*Servicio Intercultural de Fortalecimiento Democrático*) gibi yeni yapılar meydana getirilmiştir.

Yerel düzeyde katılım konusu Bolivya’da solcu yönetimin en zorlu sınavıdır. Ulusal düzeydeki plebisiter ve popüler katılım biçimleri yerel düzeydeki katılım biçimleri değildir. Bolivya siyasal, etnik ve coğrafi olarak çok farklı iki bölgeden oluşur: Altiplano (Chuquisaca, Cochabamba, La Paz, Oruro ve Potosi şehirlerini kapsayan bölge) ile Media Luna (Beni, Pando, Santa Cruz, ve Tarija’yı kapsayan bölge). İki bölgede vatandaşların siyasal katılımını ölçen çalışmalar yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda Altiplano bölgesinde vatandaşların katılım düzeyinin daha yüksek olduğu ve vatandaşların kendi topluluklarına daha fazla yardım ettiği görülmüştür. Benzer şekilde Altiplano vatandaşları yerel yönetim komitelerine daha fazla katılmıştır. Düşük katılımlı Media Luna bölgesi ise muhalefetin daha etkin olduğu şehirlere meydana gelmektedir.³⁶

33 Grugel, 2009.

34 Steven Levitsky ve Roberts M. Kenneth (2008). “Latin America’s Left Turn: A Conceptual and Theoretical Overview” in *Latin American Left Turn*, edited by Steven Levitsky and Kenneth Roberts. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

35 Murillo ve arkadaşlarından aktaran Davies ve Falleti, a.g.e., 2011.

36 Davies ve Falleti, a.g.e., 2011.

Latin Amerika’da siyasal partilerin dönüşümünü anlayabilmek için tarihsel gelişimlerine kısaca da olsa bakmak gerekir. Bölge ülkelerinde siyasal partiler büyük ölçüde demokrasiye geçişle birlikte canlanmış, anayasal olarak tanınmışlardır. 1930-1975 yılları arasında sadece birkaç ülkede siyasal haklar sağlayan demokratik düzen kurulabilmiştir (Uruguay, Panama, Şili). İç savaş veya askeri diktatörlükten demokrasiye geçilen ülkelerde siyasal partilerin kurulmasına ve temel haklara izin verilmiştir (Kosta Rika, Guatemala, Ekvador, Honduras) ancak kimi ülkelerde bazı partilerin kurulmasına “aşırı uç” addedilerek izin verilmemiştir (Kosta Rika). Venezüella yakın tarihi içinde otokratik, demokratik ve askeri yönetimlerin arasında gidip gelmiş, bu gelgitler 1961 Anayasası ile belli ölçülerde durulmuştur.

Latin Amerika’da siyasal partilerin tarihi bir bakıma siyasal sistemdeki değişimlerin tarihi olmuştur. Demokrasiye geçiş süreçlerinde genellikle yeni bir siyasi partiler yasası da kabul edilir. Örneğin Brezilya’da ilk kez 1945 yılında askeri diktatör Getúlio Vargas’ın yıkılmasının hemen öncesinde siyasi partiler yasası yürürlüğe girmiştir. Bir diğer örnek Şili’dir. Bu ülkede partiler ve partilerin hak ve özgürlükleri 1970’e kadar ortaya çıkmış değildir. 1970’de ortaya çıkan partilerin ömrü kısa sürmüş, diktatör Augusto Pinoche’nin (1973-1990) demir yumruğu altında yasal varlıkları son bulmuştur.

Siyasi partilerle ilgili bir genel gözlem olarak şu söylenebilir: Latin Amerika’nın siyasi tarihi içinde siyasi partilere ilişkin düzenlemeler Anayasa metinlerinde genellikle geçiştirilen bir konu olagelmıştır. Siyasal partilerin anayasal güvenceye alındığı istisnai örneklerden biri Uruguay’dır. Bu ülkede partilere kamusal mali destek verilir ve seçim kampanyalarını düzenlemesi sağlanır. 1950 tarihli Brezilya seçim kanunu ile Kosta Rika’nın 1956 tarihli düzenlemesinde de devletlerin partilere finansal destek verme zorunluluğu düzenlenmiştir.

Sol-kanat yönetimlerle birlikte siyasal partilerle bağlantılı temel haklar anayasal güvence altına alınmaya başlanmıştır.³⁷ Bunların başında siyasal partilere kamusal mali destek sağlanması ve partilerin siyasi programlarını ve görüşlerini herhangi bir bedel ödemeksizin medya aracılığıyla halka ulaştırma hakkının verilmesi gelir.³⁸ Anayasal güvencelerin yanı sıra mevcut parti ve seçim kanunlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerin büyük çoğunluğu

37 Bolıvyaya 2009, Kolombıyaya 2009, Dominik Cumhuriyeti 2010, Ekvador 2008, Meksika 2007, Nikaragua 2000, Panama 2004, Venezüella 1999 yıllarında anayasalarında siyasal partilerle ilgili temel değişikliklere gitmişlerdir [Fransje Molenaar, (2012)]. “Latin American Regulation of Political Parties: Continuing trends and breaks with past”, *the Legal Regulation of Political Parties Working Paper* 17: s. 33.

38 Siyasal partiler açısından bu gelişme beraberinde denetim mekanizması olarak seçim mahkemelerini getirmiştir.

parti açma ve kapatmaya ilişkin düzenlemelerdir. Bazı ülkelerde partilerin yanı sıra siyasal gruplara da temsil olanağı tanınmıştır. Venezüella’da 1999 yılında Chávez başkan seçildikten sonra kurucu meclisin kabul ettiği yeni anayasa siyasal partilere atıfta bulunmadan vatandaşların siyasal amaçla örgütlenme hakkını güvence altına almıştır.³⁹ Bolivya’da ve Ekvador’da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Bolivya’da 2004 tarihli anayasa reformu ile başlayan süreç 2009 yılında kabul edilen yeni anayasa ile tamamlanmıştır. Artık Bolivya’da da siyasal temsil sistemi sadece siyasal partileri kapsamamaktadır.⁴⁰ Aynı şekilde Ekvador’da siyasal partilerle ilgili 1998 yılında başlayan reform süreci 2008 tarihli yeni anayasa ile devam etmiştir. Temsil sistemi partilere olduğu kadar siyasal hareketlere de açık tutulmuştur.

Seçim kanunu ve siyasal partilerle ilgili ikinci değişiklik konusu parti içi demokrasi ve ön seçim hususudur. Bazı ülkelerde parti içi demokrasinin gerekliliği anayasada düzenlenmiştir (Ekvador Anayasası, 2008). Venezüella, Bolivya, Arjantin ve Peru’da da parti içi demokrasi seçim reformlarının önemli ayağını oluşturur. Siyasal partilerle ilgili bir diğer konu kamu finansmanıdır. El Salvador hariç sol yönetimlerin egemen olmaya başlamasından önce hiçbir ülkede partilerin kamu ve özel finansmanı ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır.

Latin Amerika’da siyasal partiler sistemini daha katılımcı ve demokratik kılan düzenlemelerin büyük bir çoğunluğu 2000 yılından sonra yapılmıştır. Tamamına yakını sol-kanat hükümetlerin yönetimindeki ülkelerde girilen seçim kanunu değişikliklerinin sayısı ve yılları bu konuda fikir verebilir: Arjantin (2002, 2006, 2007, 2009), Bolivya (1999, 2001, 2002, 2005, 2008), Brezilya (2006, 2009), Şili (2003, 2004, 2005, 2009), Kolombiya (2000), Dominik Cumhuriyeti (2003, 2005), El Salvador (2003, 2010, 2011), Guetamala (2004,2006), Honduras (2008), Meksika (2003, 2005, 2011), Panama (2002, 2006), Paraguay (2001,2007), Peru (2005, 2006, 2009), Uruguay (1999, 2009), Venezüella (2009, 2010).⁴¹

Bu alt bölümü Honduras vakasıyla sonlandırmak mümkündür. Honduras’da José Manuel Zelaya Rosales 2006 yılında bir muhafazakâr olarak başkanlık seçimlerini kazanmıştır. Ne var ki iktidarı döneminde -deyim yerindeyse “hayat onu solculaşmıştır”. Böylece küçük çiftçilerin desteklenmesi, asgari ücretin yükseltilmesi, öğrenci yemeklerinin sübvansede edilmesi, sosyal güvenlik ve istihdam olanaklarının artırılması, parasız eğitimin yaygınlaştırılması gibi uygulamalara girişmiştir. 2008 yılında siyasal partiler kanundaki değişiklikten sonra yeni bir anayasa yapmaya hazırlanan Zelaya, ABD’nin yönlendirmesindeki bir askeri darbe ile devrilmiştir.⁴²

39 Venezüella Anayasasının 67. Maddesi için bkz. Molenaar, 2012, s.16.

40 Bolivya’da 2009’da kabul edilen anayasa ile bu sorun çözülmüyordu.

41 Molenaar, a.g.e., 2012.

42 Bu öykü için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Manuel_Zelaya (Erişim tarihi: 13 Mart 2012).

Siyasal Dönüşüm

Latin Amerika'daki sol yönetimlerin dayanağı, tabandan yükselen toplumsal hareketlerin varlığıdır. Taban hareketlerinin temel talebi de doğrudan ve katılımcı bir demokrasinin geliştirilmesidir. Bu yöndeki her atılım sağ-kanat muhalefet tarafından –Bolivya örneğinde görüldüğü gibi- “kuru gürültü, karmaşa, belirsizlik” şeklinde nitelenip mahkum edilmeye çalışılmaktadır. Buna karşın sol-kanat hükümetler sağ-kanat muhalefete karşı yönetim krizi içerisinde bulunmadıklarını güçlü bir biçimde hissettirme arayışı içindedirler⁴³.

Bölgede siyasal dönüşümün en iyi izlenebileceği araçlar yeni anayasalardır. Bolivya (2009), Ekvador (2008) ve Venezüella'da (1999) yeni anayasalar ortaya çıkmıştır. Anayasal reformlar ise Bolivya (2004), Kolombiya (2003, 2009), Dominik Cumhuriyeti (2002, 2010), Meksika (2007), Nikaragua (2000) ve Panama'da (2004) gerçekleştirilmiştir.

Latin Amerika'da meydana gelen bir dizi anayasal değişiklik sol yönetimlerle birlikte ortaya çıkan dönüşümün ortak özelliklerini ortaya koymamıza yardımcı olabilir. Nitekim, bu anayasal değişikliklerde göze çarpan özellik yerli toplulukların kolektif haklarının ve temel insan haklarının tanınmasıdır. Önce şunu tespit etmek gerekir; bölgede gerçekleştirilen birçok reform ve yeni anayasalar ulusal birliğin anlamını değiştirmektedir. Artık ulusal birlik, kültürel farklılıkların homojenleştirilmesiyle değil tam aksine farklılıkların onaylandığı ve takdir edildiği bir zeminde söz konusudur. Birçok yeni anayasa kendi uluslarını çok-ethnik ve çok-kültürlü olarak tanımlamaya başlamış ve farklılığın bir anayasal ilke olarak teşvik edilmesini kurala bağlamıştır.⁴⁴

Latin Amerika'da anayasal reformlar farklı dinlerin eşit olarak kabul edilmesi eğilimindedir. Birçok Latin Amerika ülkesinin yasal sisteminde Katolik Kilisesine bahşedilmiş önemli ayrıcalıklar bulunmaktadır. Son reformlar yeni anayasaları tümüyle seküler yapmamış ancak yerli dinler dahil olmak üzere farklı dinlere eşitlik tanınması yönünde adımlar atılmıştır.

Geleneksel olarak ayrımcılığa uğramış yerli ve siyah topluluklara özel bir koruma statüsü verilmektedir. Bazı ülkeler bu gruplara özel haklar vermekte ve siyasal temsilileri için özel bölgeler kurarak vatandaşlık statülerini farklılaştırmaktadır. Yerli gruplara özerklik ve kendi bölgelerinde hukuksal güç tanımaktadır. Öyle ki bazı çatışmaları kendi dünyalarında kendileri çözebilmektedirler.⁴⁵

43 Domingo, 2009.

44 Uprimny, 2011.

45 Kolombiya Anayasası, yerli toplulukların kendi hukuklarına göre adalet uygulamalarını olanak tanıyan ilk anayasa olmuştur. Bu düzenlemeyi Bolivya (2009 Anayasası 2. Maddesi), Ekvador (Anayasanın 57. Maddesi), Paraguay (Anayasanın 63. Maddesi), Peru (Anayasanın 149. Maddesi) ve Venezüella (Anayasanın 119. ve 126. Maddeleri) izlemiştir.

Latin Amerika'daki anayasal reformların sözü edilen ortak özellikleri, Bolivya ve Ekvador'da daha radikal bir biçimde gerçekleşmektedir. Tüm reformlar Latin Amerika'da yaşayanlara, medeni (özgürlük, ifade, oy verme vb), ekonomik, sosyal (eğitim, barınma, sağlık, vb) ve kolektif hakları (çevre hakkı) bir araya getirmektedir. Ekvador Anayasası öncelikle bireysel hakları (su hakkı gibi) tanıırken bir yandan doğa haklarını (*Pacha Mama*, tabiat ana) tanıyarak yeni bir kavrayış geliştirmektedir.

Anayasal reformların bir başka ortak özelliği adalet sistemini güçlendirmesidir. İnsan haklarında uluslararası antlaşmalara açıklık ve iç hukuk sayılması konusunda gereken düzenlemeler yapılmaktadır. Adalet sistemi çok-kültürlülük ilkesi ile birlikte değişmektedir. Bir yandan çoğulcu yapının varlığı diğer yandan da yerli adalet sisteminin belli bölgelerde uygulamaya konması, ulusal hukukun merkezi konumunu zayıflamaktadır.

Anayasal gelişmelerden bir diğeri ekonomik alanı düzenleyen bağımsız düzenleyici kurumlarla ilgilidir. Demokratik kurumları zayıflatan bağımsız düzenleyici kurumları tanıma eğilimi göze çarpmaktadır. Bağımsız düzenleyici kurumların kabulü Latin Amerika'da sol iktidarların sermaye grupları ile pazarlık sürecinde etkili olamadıkları bir alan olarak not edilmelidir. Sermaye grupları ekonomik kararların sol yönetimlerden muaf tutulmasını bu kurumların varlığı ile güvence altına alma gayretindedir.

Latin Amerika'da sol yönetimlerin kıta ölçeğinde yükselmesine karşın ulusal farklılıklar son derece açıktır. Yine de ortak bir anayasal yönelimden söz etmek mümkün müdür, sorusu sorulabilir. Yukarıda özetlenen eğilimler böylesi bir ortak yönelimin varolduğunu göstermektedir. Latin Amerika'da sol hükümetler siyasi sistemlerini hukuk devleti ve anayasacılık temelinde yerleştirmek konusunda kararlı gözükmektedir.⁴⁶ Ayrıca halkların sol-kanat yönetimlere sokakta sahip çıkıyor olmaları bu yönetimlerin en büyük güvenceleri durumundadır. Latin Amerika, örgütlü halk eylemliliği ile askeri darbeleri sistemden uzak tutan bir dönemden geçmektedir.

Latin Amerika'da anayasal reformlar güçlü bir eşitlikçi yönelim ile birlikte gerçekleşmektedir. Eşitlikçi model aşağıdan yukarıya doğru örülmektedir. Geniş anayasal haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, yeni demokratik eylem ve demokratik katılım alanları, bunların tümü demokrasiyi yeniden düşünme ve yeniden tanımlama girişimi olarak görülmelidir. Vatandaşların seçme ve geçi çağırma için plebisit, referandum gibi yöntemlerle sisteme dahil edilmesi,

46 Uprimny, 2011.

topluluk demokrasisi biçimleri, demokrasiyi yeniden tanımlama girişiminin kimi örnekleridir.

Bu gelişmeleri daha yakından inceleyerek pratikte nasıl bir dönüşüm meydana geldiğini görmek için Bolivya’da gerçekleşen siyasal dönüşümün aşamalarına daha yakından bakılabilir. Bolivya örnek olayı aşağıdaki alt başlıklarla sistematik olarak şöyle tanımlanabilir:

(a) *Referandum Kurumu*: 2000 sonrasında siyasal krizle ortaya çıkan hareketlerin siyasal sonucu, ademi merkezileşmiş yönetimler ve katılımcı bir siyaset (hatta doğrudan demokrasi bile denebilir) olmuştur. Bolivya’da önce referandum kurumu ve uygulaması gündeme gelmiştir. 2004 yılında bununla ilgili bir düzenleme yapılmış ve Carlos Mesa yönetiminde iken hidrokarbon hakkındaki hileli bir kanun referandumla kabul edilmiştir.⁴⁷ Bu olay referandum siyasetine başvuru bakımından emsal teşkil etmiş ve siyasal mücadelede kilit noktalardan biri haline gelmiştir. Neoliberal programın uygulayıcısı Carlos Mesa, istifasından önce iş çevrelerinin desteği ile bölgesel özerklik konusunda bir referandum taahhüdünde bulunmuştur. 2006 Temmuz’unda yapılan bu referandumda “hayır” diyen Sosyalizme Doğru Hareket (MAS) ve Morales ulusal düzeyde % 57 oranında oy alarak dokuz bölgeden beşinde referandumu kazanmıştır. Mesa’cı “evet”çiler ise dört bölgede ipi önde göğüslemişlerdir. Bolivya’da iktidara solcu Morales geçtikten sonra sağcı muhalefet Media Luna bölgesinde bölgesel özerkliğin güçlendirilmesi için illegal referandumlar örgütlemişlerdir. Evo Morales’in buna yanıtı 2008 yılındaki geri çağırma referandumu (*referendum revocatorio*) olmuştur. Başkan, başkan yardımcısı ve vali gibi seçilmişlerin vekaletini halk oylaması ile geri çağırma referandumuna tabi tutmak suretiyle Morales halk desteğini yinelemiş ve siyasi pozisyonunu güçlendirmiştir.

b) *Bölge valilerinin seçilmesi*: Bölge valilerinin doğrudan seçilmesi kuralı Carlos Mesa zamanında kabul edilmişti. Bu uygulama merkezi hükümet ile bölge siyaseti arasındaki ilişkiye yeni bir boyut daha ekledi. Bölgesel valiler geçmişte 1967 anayasası ile bağlantılı olarak hükümet tarafından atanırlardı ve merkezi hükümetin bölge idaresi düzeyinde temsilini üstlenirlerdi. Carlos Mesa döneminde valiler için seçim takvimi 2005 yılı Aralık ayında genel seçimle aynı döneme denk gelmekteydi. Fakat tuhaf bir durum ortaya çıkmıştı. Zira başkanlık seçimini Evo Morales önde bitirirken valilik seçiminde dokuz bölgenin altısını sağcı listenin adayları kazanmıştı. Bu tablo neticesinde merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasındaki ilişkiler neredeyse bir gecede değişmiş oldu. Öyle ki

47 Tom Lewis “Bolivya Devrimin Eşiğinde mi?” 13 Haziran 2005, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=2682 (Erişim tarihi: 14 Mart 2012).

siyasal çatışma alanı birdenbire MAS'la temsil edilen merkezi hükümet ile sağcı bölgesel yönetimler arasındaki çatışmaya kaydı. Sağ-kanat yönetimlerin daha önce yetki devretmeye yanaşmadığı Media Luna bölgesinde bu kez sağ-kanat “doğrudan demokrasinin” dilini sahiplenmeye ve bölgesel özerkliği dillendirmeye başlamıştı.

Bolivya siyasetinin dinamik ve gerilimli alanları şöyle tanımlanabilir: Merkezi yönetim ile valiler temelinde bölgesel yönetimler arasındaki alan. Halk katılımının sonucu olarak belediyeler ile bölgesel yönetimler ve merkezi yönetim arasındaki alan. Genel olarak devlet yönetimi ile örgütlü ve siyasallaşmış toplumsal hareketlerin (sağ ve sol) bir görünümü halini alan sivil toplum arasındaki alan. Bu üç alanın her biri ve kendi aralarındaki kesişim noktaları bugün Bolivya siyasetine damgasını vuran karmaşık bir siyasal pazarlık sürecinin de alanıdır.⁴⁸

c) Yeni Anayasa: Bolivya’da sol yönetimle birlikte siyasal gerilim alanları çok katmanlı bir hal almıştır. Etnik ve sınıfsal dışlamanın tarihsel mirasını düzeltmek, meclis düzeyinde yerli hareketinin temsilini sağlamak, *çokuluslu devlet* yapısı geliştirmek, teritoryal ve siyasal özerkliği tesis etmek gibi konuların her biri yeni bir siyasal gerilim cephesinin kurulması anlamına gelmiştir. 2009 seçimlerinde Evo Morales’in % 63,9 gibi çok yüksek bir oy oranıyla başkanlığı yeniden kazanması söz verilen reformların hızlanmasını sağlamıştır. 2009 anayasa referandumunda ise %61.43 oy oranı ile yeni anayasa kabul edilmiştir.

Bu gelişme Başkan Evo Morales ve partisi MAS’ın (Sosyalizme Doğru Hareket) kesin bir zaferi olmuştur. Öyle ki yeni anayasayla ülkenin o güne değin sahip olamadığı ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da getirilmiştir. Yeni anayasa, Bolivya’da yoksul çiftçilere, işçilere ve yerli halka, emperyalizme, sömürgecilğe ve neoliberalizme karşı politikalar vaat etmiştir. Temel önemdeki vaatlerinden biri de eşitlik vaadidir. 36 yerli etnik kökenin tanımlandığı anayasada ırk ve cinsiyet ayrımcılığına, Katolik Kilisesinin yerli inanç ve mezheplerini yok sayan uygulamalarına son veren bir çerçeve hazırlanmıştır.⁴⁹

d) Kamulaştırma: Bolivya’nın yeni anayasası zenginlerin elindeki toprakların kullanılmayan bölümünü, doğal gaz alanlarını, maden ve petrol alanlarını devlet kontrolüne geçirmeyi de hedeflemiştir. Su kaynakları insan yaşamının temel hakkı olduğundan “özelleştirilmesi” yasaklanmıştır. Eğitim ve sağlık hakkı hizmetleri

48 Pilar Domingo, (2009). “Evo Morales, the MAS, and a Revolution in the Making”, (ed. J. Grugel ve P.Riggiozzi) *Governance after Neoliberalism in Latin America*, New York: Pallgrave, s. 138.

49 Domingo, 2009, a.y.

dokunulmaz hak kabul edilmiştir. Devletin herkese iş ve emeklilik olanakları sağlaması esası kabul edilmiştir.⁵⁰

e) *Halklar ve haklar:* Morales yönetimi 2011 yılında bu kez kendi tabanından yükselen protestoları göğüslemek zorunda kalmıştır. Gaz ve mazot sübvansiyonlarında kesintiye gidilmesi kararına karşı halkın yaygınlaşan hoşnutsuzluğu kararı geri çektirtmiştir. 2010 yılında *Potosi* şehrinde yoksulluğa karşı ayaklanmalar sol-kanat yönetimi yeni bir yol ayrımına sürüklemiştir. Çözüm bekleyen soru kısaca şudur: Sosyal yardımlar ve sosyal güvenlikle ilgili iyileştirmelere karşın bölgede gelir eşitsizliği sorunu hangi yöntemlerle çözülecektir?⁵¹ Bu soru güncelliğini halen sürdürmektedir.

f) *Hukuk reformu:* 2011 yılında Bolivya’da ilk kez, yargıçlar halkoyuyla göreve başladılar. Yerleşik uygulama gereği kongre tarafından atanan yargıçlar, genellikle yolsuzluğa bulaşmış bir meslek grubu olarak bilinmekteydi.

g) *Güçlü başkanlık sistemi:* Bolivya hükümet sistemi başkanlık sistemidir. 2009’dan önce Başkanlık seçimlerinde adayların % 50 oy alamaması durumunda başkan kongre tarafından seçildiği için Bolivya’daki sisteme “parlamenterleşmiş başkanlık” denildiği olmaktadır. 2009 Anayasası ile başkanlık sistemi, iki turlu ve kesin sonuç doğuran bir düzenlemeyle güçlendirilmiştir. Hatta yeni anayasa ile başkan birinci turda en yakın rakibine 10 puan fark atarsa oyların % 40 ile bile kazanma şansı bulunmaktadır.

h) *Temsil sistemi:* 130 üyeli temsilciler meclisi, üç aşamada seçiliyor. Basit çoğunluk (tek üyeli bölgelerde) yöntemi ile 70 sandalye; özel bölgelerde yedi sandalye (tek üyeli bölgeler) seçiliyor. 53 milletvekili ise parti listesine göre nispi seçim sistemi D’Hondt yöntemine göre belirleniyor. Senato seçimleri, dokuz eyaletten her birinin eşit sayıda senatör ile temsil edilmesi ilkesine dayanıyor. Artık sandalyeler, D’hondt sistemine göre dağıtılıyor.⁵²

50 Göksu, 2009.

51 J.R. Webber, (2010). Potosi’de Ayaklanma: Eşitsiz gelişme, neoliberal süreklilik ve Bolivya’daki yoksulluğa karşı bir isyan, 15 Eylül 2010 (http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=ulke_goster&ulke_no=103).

52 Alexandra Alperia vd., 2009 The presidential and legislative elections in Bolivia *Electoral Studies* 29 (2010) 746-765). Bu değişikliklerle, 18 yaşını dolduran tüm vatandaşların kayıt olmasını gerektiren bir yeni kayıt sistemi uygulamaya konuldu. Yeni kayıt sistemi ile yurtdışında yaşayan vatandaşların da oy kullanmasına imkan tanınıyor.

Buraya kadar sıralanan dönüşümlerin siyasi sisteme yansımalarını aşağıdaki tabloda topluca gözlemlemek de mümkündür.

Tablo 2: Bolivya’da Sol Yönetimin Kurumsal Düzeyde Gerçekleştirdiği Siyasal Değişiklikler

Eski kurumlar	Yeni Kurumlar	Değişiklik
Bolivya Cumhuriyet	Çokuluslu Bolivya devleti (22 Ocak 2010)	Siyasi sistem değişikliği
Ulusal Kongre <i>Congreso Nacional</i>	Çokuluslu Yasama Meclisi <i>Asamblea Legislativa Plurinacional</i>	Yerli temsilciler dahil edilmiştir.
Ulusal Seçim Mahkemesi <i>Corte Nacional Electoral</i>	Çokuluslu Seçim Organı <i>Orgáno Electoral Plurinacional</i>	Yürütmenin dördüncü kolu
Ulusal Seçim Mahkemesi <i>Corte Nacional Electoral</i>	Bolivya Yüksek Seçim Kurulu (15 Ağustos 2010) <i>Tribuno Supremo Electoral</i>	Çokuluslu Seçim Organının yönetim yürütücü mahkemesi, ayrı bir organ olarak adlandırıldı.
Yüksek Adalet Mahkemesi <i>Corte Suprema de Justicia</i>	Yüksek Adalet Kurulu (3 Ocak 2012) <i>Tribuno Supremo de Justicia</i>	Ulusal ve bölgesel mahkemeler, seçimlerle seçiliyorlar. Yüksek mahkeme ayrı bir adla, anayasa sorunlarını çözmek üzere ayrı bir mahkeme olarak yeniden adlandırıldı.
	Çokuluslu Anayasal Kurul (3 Ocak 2012) <i>Tribunal Constitucional Plurinacional</i>	
Valilik <i>Prefectura</i>	Yerel Hükümet <i>Gobierno</i> veya <i>Gobernación departamental</i>	Yürütme ve yasama erki ayrı, doğrudan seçimler ve kendi özerklik statüleri söz konusu
Vali <i>Prefecto</i>	<i>Eyalet Valisi</i>	Resmi en yüksek yürütme. Halk tarafından seçiliyor (2005’ten sonra)
Bölge Konseyi <i>Consejo departamental</i> (of <i>consejeros</i>)	Bölge Yasama Meclisi <i>Departmental Asamblea legislativa departamental</i> (<i>asambleístas</i> ’ların)	Resmi yasama organı. Önceden belediyeler seçerken, şimdi doğrudan yerlilerin oyları ile seçiliyor.
Yerli Topluluk Toprağı <i>Tierra Comunitaria de Origen</i>	Yerli Topraklar <i>Territorio Indígena Originaria Campesino</i>	Çok düzeyli özerkliğin bir parçası

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Bolivia (Erişim tarihi: 31 Mart 2012).

Sonuç

Latin Amerika’da “Pembe Dalga” olarak anılan sol yönetimlerin iktidara gelmesinin siyasal sistem açısında sonuçlarını ele almayı denediğimiz bu çalışma öncelikle sol siyasetin sadece bir retorikten ibaret olmadığını ortaya koymaktadır. Yaşamın birçok alanında yeni kurumlar, yeni yapılarla halkların siyasal sistemi etkilemeleri sağlanmaya başlanmıştır. Siyasal partilerle ilgili kanununda meydana gelen değişiklikler, hakları ön plana çeken yeni anayasaların ortaya çıkması, sol siyasetin bu coğrafyada gerçekleştirdiği ilk kurumsal sonuçlardır.

Siyasal süreçte solcu başkanların kararlılığı ile toplumsal ve siyasal hareketlerin talebi belirleyici faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreç istisnasız olarak başkanlık sistemi ile yönetilen bu ülkelerde yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri yeniden tarif etmeye henüz başlamış değildir. Başkan ve iki meclisli kongre sistemi hala varlığını sürdürmektedir. Dikkat çeken önemli bir gelişme yürütme erkinin, bölgesel özerkliklerin artırılması yoluyla bir parça sınırlandırılmış olmasıdır.

Siyasal sisteme yansımaları henüz çok parçalı ve belirsiz de olsa sol dalganın Latin Amerika siyasetinde yeni bir devlet-vatandaş kavrayışını yerleştirmeye başlamış olması ve katılım mekanizmalarını çeşitlendirerek devreye sokması son derece önemli sonuçlar olarak görülmelidir.

Solculuk; emperyalizm karşıtlığı (ABD karşıtlığı), kapitalizm karşıtlığı (Venezüella, Bolivya ve Ekvador liderleri kendilerini böyle tanımlıyorlar), halkın katılımı, kamulaştırma, yönetime doğrudan katılım, alt sınıflara kaynak aktarımı gibi ilkelerle tanımlanmaktadır. Solcu liderler, mülk sahibi egemenlerle pazarlıklarını sürdürürken bir yandan da kendi politikalarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Yaşanan deneyim belki de kapitalist üretim ilişkileri içerisinde yeşermiş kapitalist toplumsal çerçeveyi popüler destek ve kamusal politikalarla aşma deneyimi olarak da görülebilir. Böyle bakınca sol-kanat yönetimlerle sermaye grupları arasındaki pazarlık sürecinin giderek daha sert geçeceği de rahatlıkla öngörülebilir. Ne var ki toplumsal hareketler Latin Amerika’da durulmuyor. Taleplerini dillendirmeye devam ediyor. Honduras gibi başkanı 2009 yılında darbe ile devrilmiş ülkelerde yönetim el değiştirmese de toplumsal hareketler, grev dalgaları, seçim boykotları ve işgaller devam ediyor. Bu halk hareketlerinin yarattığı güven dalgası olarak değerlendirilebilir.

Latin Amerika deneyimi daha fazla hak, yetki ve gelir bölüşümünde pay isteyen geniş bir halk ittifakının katılımıyla yaşanmaktadır. Hukuk karşısında

eşitlik gibi bazı temel kavramların hayata geçebilmesi için gereken hukuksal, yönetsel ve siyasal yapıların neler olduğu ortaya çıkmaktadır. Tek başına bu ilkenin gerçekleşebilmesi için sol-kanat yönetimlere ihtiyaç duyulması, liberal hukuk devleti anlayışının krizini ve sınırlarını göstermesi bakımından bile öğreticidir. Toplumsal, sınıfsal, etnik, cinsiyete dayalı derinleşmiş ayrımcılığı ortadan kaldıracak bir hukuk devletini hayata geçirmeyi denemekte olan bu yönetimler bir çok çelişki ve çatışmayı bünyesinde taşımaktadır. Emekçilerin, yoksulların, yerlilerin oluşturduğu çoğulcu çoğunluk, hukuk devleti, demokrasi gibi kavramların gerçek tanımlarını ortaya koyan bir tarihsel deneyimi yaşamaktadır.

Kaynakça

Agrawal, Nina, R. André, R. Berger, W. Escarfuller, C. Sabatini (ed.) (2012). "Representation & Social Inclusion: Political Participation and Inclusion, A Comparative Study of Bolivia, Colombia, Ecuador, and Guatemala", Americas Society and Council of the Americas (<http://www.as-coa.org/files/ComparativeFINAL.pdf>).

Alperta, Alexandra, Miguel Centellas, Matthew M. Singer (2010). "2009 The presidential and legislative elections in Bolivia" *Electoral Studies* 29: 746-765.

Birgün, "Güney Amerika'da Sol Dalga", 14 Haziran 2011.

Davies, Emmerich and Tulia G. Falletti (2011). "Local Participation in Bolivia After the left Turn: Evaluating the Effects of Formal Institutional Change", *Ruling Politics: The Formal and Informal Foundations of Power in New Democracies*, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, Cambridge.

Domingo, Pilar (2009). "Evo Morales, the MAS, and a Revolution in the Making", (ed. J. Grugel ve P. Riggirozzi) *Governance after Neoliberalism in Latin America*, New York: Pallgrave.

"Dönüşü muhteşem oldu", <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/04/14/112451.asp> (erişim tarihi: 10 Nisan 2012).

Ellner, Steve (2012). "The Distinguishing Features of Latin America's New Left in Power: The Chávez, Morales, and Correa Governments" *Latin American Perspectives* Issue 182, Vol. 39 No. 1.

Ellner, Steve (2011). Venezuela's Social-Based Democratic Model: Innovations and Limitations" *Journal of Latin American Studies*, (Vol 43) p. 421-449.

Fertl, Duroyen (2007). "Ekvadorlular radikal değişimi seçti", www.latinbilgi.net (Erişim tarihi: 10 Nisan 2012) <http://haber.sol.org.tr/dunyadan/ekvador-da-darbe-girisimi-haberi-33951>.

Göksu, Cüneyt, "Bolivya'nın Yeni Anayasası" *Bianet*, 1 Şubat 2009.

- Grugel, Jean (2009). "Basta de Realidades, Queremos Promesas"1: Democracy after the Washington Consensus, ed. J. Grugel ve P.Riggiozzi) Governance after Neoliberalism in Latin America, New York: Pallgrave.
- Imke Harbes vd. (forthcoming 2013) "Attitude Variability among Latin American Publics: How Party System Structuration Affects Left/Right Ideology", Comparative Political Studies http://www.catherinedevries.eu/AttitudeVariabilityLAPublics_CPSfinal.pdf.
- Levitsky, Steven and Kenneth M. Roberts (2008). "Latin America's Left Turn: A Conceptual and Theoretical Overview". In Latin American Left Turn, edited by Steven Levitsky and Kenneth Roberts. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lewis, Tom (2005). Bolivya Devrimin Eşiğinde mi? 13 Haziran 2005, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=2682 (Erişim tarihi: 14 Mart 2012).
- Luna P. Juan E. Zeichmeister (2005). "A Study of Elite_Mass Congruence in Nine Countries, Political Representation in Latin America, Comparative Political Studies, Vol. 38, No.4.
- Molenaar, Fransje (2012). "Latin American Regulation of Political Parties: Continuing trends and breaks with past", the Legal Regulation of Political Parties Working Paper 17 (March 2012).
- Nickson, Andrew (2011). "Where is Local Government Going in Latin America? A Comparative Perspective", Swedish International Centre for Local Democracy Working Paper, No.6.
- Remmer, Karren L. (2011). "The Rise of Leftist- Populist Governance in Latin America: The Roots of Electoral Change", Comparative Political Studies, December 8, 2011online yayın, doi:10.1177/0010414011428595 1-26.
- Spanakos, Anthony P. Ve Lucio R. Renno (2009). "Speak Clearly and Carry a Big Stock of Dollar Reserves : Sovereign Risk, Ideology, and Presidential Elections in Argentina, Brazil, o, and Venezuela", Comparative Political Studies, 42: 1292.
- Topal, Aylin (2009). Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi, İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No.41 (Ekim).
- Torlak, Soner (2008). "Bolivarcı Devrim'in ideolojik referansları: Bolivarcılık ve Chavizm", (16 Mayıs 2008 Latin bilgi. /<http://www.latinbilgi.net/>).
- Uprimny, Rodrigo (2011). "The Recent Transformation of Constitutional Law in Latin America: Trends and Challenge", Texas Law Review, Vol.89: 7.
- Webber, J.R. (2010). Potosi'de Ayaklanma: Eşitsiz gelişme, neoliberal süreklilik ve Bolivya'daki yoksulluğa karşı bir isyan, 15 Eylül 2010 (http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=ulke_goster&ulke_no=103).

